

у перші роки радянської влади був помітно понижений погіршенням його матеріально-побутового забезпечення [10, 101]. Якщо до першої світової війни сільський учитель мав платню, що була вище середньої по країні і забезпечувала йому цілком нормальне життя, то на початку 20-х рр. він не мав жодної державної підтримки, коли ж виплати були налагоджені, коштів бракувало для гідного існування. Вчителі вимушені були займатися нефаховою справою, шукати засобів до існування за межами села, обмінювати приватні речі на продукти харчування, а то й жебракувати у селян. Більшість мусили значну частину свого робочого часу витратити на городню працю, а не віддавати професійним обов'язкам, в тому числі й з підвищення своєї кваліфікації. Траплялись випадки, коли вчитель вдавався до спеціального знижування оцінок учнів, щоб заохотити батьків до забезпечення його власної матеріальної підтримки. Такі факти свідчили не тільки про певну деморалізацію учительства, а й про розпад традиційних взаємин поваги. Злидарські умови життя, хатня занедбаність, особиста неакуратність провокували громадянську байдужість учителя, викидали його на маргінальні терени з кола сільської спільноти. Позбавлене учительського просвітництва селянство прирікалося на примітивізацію громадського життя, його профанізована свідомість ставала здатною до сприйняття догматики більшовизму, а в більшості випадків просто блокувалася щодо адекватного сприйняття реалій великої політики і власного повсякдення. Гальмування процесів критичного мислення селянства і активної опірності (за умов нагляду і репресій) обезпечувало владі прищеплення необхідних норм життя, селянська звичка мовчки переносити випробування, перецікувати важкі часи спрацювала на збайдужіння селянства та сприйняття психології приреченості і настроїв фаталізму.

1. Присяжнюк Ю.П. *Українське селянство XIX-XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм.* – Черкаси: Відлуння-плюс, 2002.
2. Дровозюк С.І. *Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. XX століття: історіографічний нарис.* – Вінниця: О.Власюк, 2005.
3. Касьянов Г.В. *Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет.* – К.: Либідь, 1993.
4. Пащенко В.О. *Держава і православ'я в Україні 20-30-ті рр. XX ст.* – К., 1993.
5. Киридон А.М. *Час випробувань: держава, церква і суспільство в Радянській Україні 1917-1930-х рр.* – Тернопіль, 2005.
6. Ігнатуша О. *Українська автокефальна православна церква (1917-1930): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ХДУ ім. В.Каразіна.* – Харків, 1993.
7. *Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.): У 3-х кн.* – Кн. II. – К.: Інститут історії України АН України, 1994.
8. Касьянов Г.В. *Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля.* – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: КІУС, 1992.
9. *Центральний державний архів громадських організацій України.* – Ф.1. – Оп.6. – Спр. 32.
10. Масненко В.В., Шаров І.Ф. *Вчительство та становлення радянської школи на Україні в першій половині 20-х років // Український історичний журнал.* – 1990. – №12.

Т.О.Лахач

ДЕРЖАВНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СЕЛЯНСЬКИХ СІМЕЙ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1930-Х РОКІВ В УМОВАХ "ЛІКВІДАЦІЇ КУРКУЛЯ ЯК КЛАСУ"

Сім'я посідає вагоме місце в розвитку будь-якого суспільства й українського зокрема. Це пояснюється тим, що в умовах потреби у спілкуванні, увазі, підтримці вона стає опорою для особистості. Саме такий факт обумовив принцип дії державної регламентації селянських родин, де суспільно-політичні потрясіння відбувалися у формі боротьби за становлення "нової" людини.

Ми вдаємося до висвітлення процесу переслідування і нищення куркулів з їх родинами, а не іншого прошарку суспільства тому, що саме цей прошарок залишився на початку 30-х років єдиним, який перебував у стадії цілісності. На думку автора, надзвичайні заходи стосовно селянських родин були покликані докорінно змінити їхню соціальну психологію і перетворити в клас, чия виробнича діяльність піддавалася б прямому регулюванню з боку радянської держави.

Соціоісторичний аналіз державної регламентації селянських сімей в умовах "ліквідації куркульства як класу" в хронологічному діапазоні першої половини 1930-х років ще не був предметом спеціальних історичних дисциплін. Значний масив наукових пошуків українських дослідників представлений у формі викладу документальних свідчень очевидців. Але у більшості, висвітлюючи в політичній, економічній і соціальній площині різні історичні факти розвитку української історії 1920-1930-х років, автори розглядають проблему державної регламентації селянських сімей у радянській Україні як додаткову чи порівняльну інформацію, яка здебільшого є дотичною до нашої теми.

Однак наша розвідка була б неможливою без наявності праць, які так чи інакше торкаються проблеми. Розгляду трагічних сторінок у долях заможних селян і їх родин присвятили свої праці С.Кульчицький, Г.Касьянов, В.Даниленко І.Білас, С.Білокінь, Д.Табачник, І.Усенко, Ю.Шаповал, Г.Костюк та інші [1]. Дослідники торкаються питання державної регламентації селянських сімей в умовах "ліквідації куркуля як класу"

і звертаються до опису соціальних подій, психологічного стану суспільства, сім'ї.

Крім того, в останні роки історіографія проблеми розширюється за рахунок досліджень суспільно-політичної історії. Студії О.Реєнта, Г.Капустян, С.Кульчицького та інших [2], які описують життя українського села в 20-30-х роках XX століття.

Розкриваючи дане питання, ми ставимо за мету висвітлити зміст, характер й механізм запровадження більшовицької моделі державної регламентації селянських сімей у радянській Україні першої половини 1930-х років в умовах "ліквідації куркуля як класу".

Перш за все зазначимо, що умови родинного життя, правила суспільного існування, особистий світогляд кожного із членів селянської сім'ї на вказаний період був зумовлений регламентаційним режимом

держави. Тому не дивно, що в основі наступу на куркуля лежали різні методи боротьби, серед яких масове переселення куркульських сімей у межах і за межі України з конфіскацією особистого майна стало одним із головних чинників регламентаційного впливу. Правовою основою таких дій стала спільна постанова ЦВК СРСР та РНК СРСР від 1 лютого 1931 року "Про надання крайовим виконкомом і урядам автономних республік права виселення куркулів із меж районів суцільної колективізації сільського господарства". Подібна форма державної регламентації селянських сімей полягала в тому, що віднесених до категорії куркульських родин поділяли на три основні групи: 1) куркулі, які активно протидіяли організації колгоспів, тікали з постійного місця проживання і переходили на нелегальне становище; 2) заможні куркулі (місцеві авторитети) – опора антирадянського активу на селі; 3) куркулі, заможні середняки, бідняки і навіть батраки, які отримали ярлик підкуркульника [3, 13].

Відповідно до визначеного розряду виносили й покарання. Як правило, голів куркульських сімей, зарахованих до першої групи, заарештовували, їхню долю вирішували "спецтрійки" у складі представників органів ОДПУ, місцевих партійних органів та прокуратури. Розкуркулені селянські родини з другої групи, а також членів куркульських родин першої групи виселяли у віддалені райони країни. Осіб та членів їхніх сімей, віднесених до третьої групи, частіше переселяли в межах області чи краю. Окрім цього, у 1931 році вийшла постанова Ради Народних комісарів УСРР "Про порядок і норми наділення землею куркульських господарств", яка давала чіткі вказівки. Вона складалася із 13 пунктів, що регламентували куркульську родину за максимальною шкалою. Серед них: куркульські висилки не повинні були перешкоджати інтересам землевпровадження МТС, радгоспів та колгоспів; куркульським господарствам відводились землі з таким розрахунком, щоб на кожній відокремленій ділянці утворився виселок від 10 до 20 куркульських родин; розмір землекористування куркульських господарств визначався за найменшою споживчою нормою. Лише один пункт (№ 7) допускав повернення родині майна і реманенту у разі "неправдивого розкуркулення" [4, 3-4].

Однак цей єдиний пункт "життя" не передбачав, яка компенсація може замінити рідний будинок, що став чієюсь власністю, або як повернути до життя членів родини, котрі не пережили голоду, холоду, душевних мук, фізичного страждання тощо. Зауважимо, що випадки самогубства в цей період стали типовим явищем для радянського суспільства. Особи, яких оголошували "куркулями", часто не бачили надалі сенсу життя, бо проходили пекельні випробування: підлягали принизливому обговоренню на загальних партійних зборах, згодом наштовхувалися на непорозуміння близьких і знайомих, які боялися підтримувати з ними стосунки, переживали страх за власну родину, а крім того розуміли: конфіскація майна, виселення, голод і тощо – неминучі.

Із доповідних записок відділам ЦК КП(б)У, обкомом КП(б)У, ДПУ УСРР, Наркомату юстиції Первомайського району Одеської області стають відомими окремі факти самогубства членів куркульської сім'ї:

- "У х.Тотопиха Подолинської сільради, в колгоспі "1-е Травня" куркуль Кисіль Ялисей Олексійович, якого артіль виключила з колгоспу як куркуля, прийшов додому і застрелив меншого сина, а потім сам зник невідомо куди" [4, 4]

- "Із колгоспу імені Петровського було виключено фельдшера, як куркуля (ім'я не вказується), в результаті чого він покінчив життя самогубством" [4, 2-3].

Дані факти свідчать про те, що радянська влада, перетворюючи розкуркулювання у широкий, багатомасштабний процес, нищила українські сім'ї, обмежувала їхню діяльність і змінювала звичний режим життя родин на випробування. Як наслідок державна регламентація селянських сімей у радянській Україні першої половини 1930-х років мала згубний характер для осіб, яким бракувало духу й розуму осмислити політичну лихоманку, що поступово переростала в анархію та беззаконня. На думку автора, процес розкуркулення, супроводжуваний втручанням у родинне життя, нав'язуванням нових законів, вилученням майна тощо, був викликаний не лише бажанням знищити заможний, соціально-твердий прошарок населення, а й потребою в максимальному використанні робочої сили – українців та їхніх родин – для зміцнення радянської держави. Інструкція "Про порядок використання робочої та тягової сили розкуркулених за третьою категорією селян на роботах" дає можливість це зрозуміти: "Громадян, що розкуркулено... можна притягати до обов'язкової праці як їх самих, так і працездатних членів їх родин, а також належну їм з реманентом робочу худобу... Зазначена цією інструкцією обов'язкова праця для розкуркулених встановлюється з 1931 року й розповсюджується на всіх осіб, віднесених до цієї категорії та їх родин незалежно від статі – чоловіки з 18 до 50 років, жінки з 18 до 40 років..." [4, 14].

Звертаємо увагу на те, що заробітну плату розкуркуленим та їхнім родинам держава встановлювала на загальних підставах: медична допомога надавалася в загальномедичній мережі Наркомздоров'я, житло пропонувалося в наспіх збудованих приміщеннях тощо. Натомість розкуркулені виконували важкі роботи, як от: а) лісорозробки, лісопосадки й корчування лісу; б) осушка боліт та різні меліоративні роботи; в) торфорозробки; г) спорудження ставків, колодязів, дамб; г) будівництво шляхів; д) закріплення берегів річок, ярів, пісків тощо; е) будівельні та грабарські роботи тощо [4, 14].

Таким чином, створення куркульських поселень хоча й не передбачало гідних умов для проживання, але й не було хаотичним чи випадковим. Воно носило цілеспрямований характер. Ці заходи були зумовлені виключно політичними мотивами, а не потребою часу чи обставин. Однак у процесі розвитку подібних регламентаційних дій держава заклала тенденцію докорінних змін соціальної психології розкуркулених родин. Вона перетворила їх у прошарок, де виробнича діяльність та соціальна поведінка піддавалася прямому регламентаційному регулюванню з боку держави.

На рубежі 1931-1932 років переслідування українських сімей з метою "знищення куркульства як класу" стає масштабнішим і до уваги беруться такі родинні зв'язки як дружина куркуля, син куркуля, діти куркуля і т.д. Їхня приналежність до антикласового

суспільства визначалася державою автоматично, де похідною було обмовляння хоча б одного члена сім'ї у куркульській діяльності. У подальшому це слугувало підґрунтям для застосування різного роду покарань. Так, в одному із 5 пунктів звіту Полтавського міського комітету партії "Характерні факти і дії класового ворога" знаходимо: 1) "Артіль Супрунівської сільради... ганебно провалила хлібозаготівлю 1932 року... не дивно... колгоспом заправляла така згряя: городник артіль – Шебітько – куркуль; активіст колгоспу – Сосновський – син куркуля... їх було викрито і засуджено, а основного організатора заслано у далекі концтабори" [5, 23]. 2) "Артіль Буланівської сільради... провалювала усі завдання... Голова артіль – Кишинець – член фракції "лівих", батько куркуль... Постановили: засудити Кишеня до розстрілу, інших – на різні терміни ув'язнення" [5, 24].

У цьому ж звіті серед низки розроблених заходів по розкуркуленню українських родин чітко простежується державна регламентація селянських сімей. Згідно з інструкцією "Про порядок розкуркулення і виселення кулаків", у зазначеному районі за 1931 рік передбачалися: Районний Виконавчий комітет завчасно назначав пункти переселення; тимчасово не підлягали виселенню хворі малолітні діти та їхні матері; жінки з великим терміном вагітності; тяжко хворі дорослі; діти куркулів, що добровільно відмовилися від батьків. Цей пункт наведемо дослівно: "В случае если сын кулака или дочь, подлежащие выселению вместе со всей семьей состояли в пионерском отряде или были связаны с комсомольским активом, заявляют, что хотят порвать с отцом, и сельсовету известно, что это подлинное их желание, такой сын или дочь кулака до 16-летнего возраста могут быть оставлены...но нужна тщательная проверка, индивидуальный подход и особое внимание в каждом отдельном случае" [6, 47]. Подальше ознайомлення з вищезазначеною інструкцією дозволяє розкрити принципи розкуркулення: сама операція виселення куркульських сімей здійснювалася з 4 до 7 години ранку; до кожного двору одночасно прибувала комісія для оцінки майна та техніка для перевезення куркульських сімей; пакування і вантаження речей відбувалися швидко (не більше 1 години) та одночасно у всіх дворищах; заборонялося прощання з родичами, друзями, знайомими; після від'їзду машин у селі залишався керівник або його заступник з переселення куркульських сімей і проводив роз'яснювальну роботу [6, 49-50].

Отже, процес розкуркулення через призму політичних та соціальних перетворень став не тільки періодом ліквідації певного прошарку суспільства, а й фактичним нищенням української сім'ї. Держава цілком регламентувала поведінку розкуркулених родин і змінювала основу моральної поведінки її членів. Та найголовніше те, що влада в радянському суспільстві мала абсолютну прерогативу. Тому в аспекті державної регламентації селянських сімей у радянській Україні першої половини 1930-х років утверджується такий принцип влади, що передбачає відсутність будь-якої відповідальності держави за свої вчинки перед народом, у тому числі і членами розкуркулених родин.

Процес розкуркулення виступив яскравим доказом того, що українські сім'ї стали заручниками політичної системи через призму впровадження

тотальних змін усього суспільства. У свою чергу переселення розкуркулених родин забезпечило виконання поставлених соціалістичних завдань ударними темпами. Адже кількісний критерій для будівництва мав вагоме значення, а залежність від влади і страх членів селянських сімей за своїх родичів змушували їх бездоганно виконувати регламентаційні вимоги держави.

1. *Кіульницький С.В., Даниленко В.М. та ін. Сталінізм на Україні (20-30-ті рр.) – К., 1991; Кіульницький С.В. Між двома світовими війнами (1921-1939). – К., 1996; Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті рр.) – К., 1991; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х рр.: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні, 1917-1953. – К., 1994; Білокін С. Смерть Митрополита Липківського // Людина і світ. – 1992. – № 4; Його ж: Останні тижні Михайла Бойчука // Розбудова держави. – 1992. – № 7; Табачник Д.В., Ростальний В.М. Комсомол України: трагічні сторінки історії. – К., 1990; Усенко І.Б. Позасудова репресія. Як це починалося // Комуніст України. – 1990. – № 2; Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні. – К., 1990; Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження дослідника. – К., 1995.*
2. *Ресніт О.Г. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи. Нариси історії: Навчальний посібник. – К., 2004; Капустян Г.Т. Дві "правди", або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003; Кіульницький С.В. 1. Демографічні наслідки голодомору 1933 років в Україні. 2. Всесоюзний перепис 1937 року в Україні. Документи та матеріали / ІАНУ Український інститут історії України. – К., 2003.*
3. *Реабілітовані історією (АН України. Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П.Т.Тронько (відп. ред) та ін. – Київ-Полтава, 1992.*
4. *Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4277.*
5. *Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 33.*
6. *ДАПО. – Ф.12. – Оп. 1. – Спр. 3.*

О.С. Любанська

РЕЛІГІЙНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ СЕЛЯН ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (КІНЕЦЬ XVIII – XIX СТ.)

Північне Приазов'я є доволі специфічним регіоном як в етнокультурному, так, відповідно, і в релігійному відношенні. Причиною такої яскравої строкатості слугувала колонізаційна політика уряду Російської імперії. В межах даної публікації особлива увага буде звернута на релігійну приналежність селянства Північного Приазов'я, так як тема є надзвичайно цікавою і наразі, саме під таким кутом, ще не достатньо досліджена. Безпосередньо селянство відіграло провідну роль в освоєнні краю, тому що для Північного Приазов'я, як для складової частини Південної України, характерними були величезні масиви малозаселених плодючих ґрунтів. Фактично всі селяни-переселенці належали до різних конфесій, що суттєво вплинуло на релігійну ситуацію у регіоні.

Метою даної розвідки є встановлення релігійної приналежності основного масиву селянства